

Ks. dr hab. Tomasz Huzarek
Wydział Teologiczny
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Chojnackiej „**Marsilii de Inghen *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII ‘Metaphysicae’ Aristotelis. Edycja krytyczna i analiza historyczno-filozoficzna księgi VI***”, napisanej pod opieką naukową dr hab. Wandy Bajor, prof. KUL na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w dyscyplinie: Filozofia.

Niniejszą recenzję przedkładałam w odpowiedzi na pismo Dyrektora Instytutu Filozofii dr hab. Bożeny Czarneckiej-Rej, prof. KUL, Lublin 2026.

Przedstawiona do oceny rozprawa Pauliny Chojnackiej zatytułowana „**Marsilii de Inghen *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII ‘Metaphysicae’ Aristotelis. Edycja krytyczna i analiza historyczno-filozoficzna księgi VI***” obejmuje niejako dwa poziomy, dlatego i ocena zawierać musi oba elementy. Trzeba jednak od razu zaznaczyć, że stopień trudności obu części jest porównywalny, chociaż odmienny pod względem formalnym. Z jednej strony jest to bowiem praca edytorska, która – włączając się w działania większego zespołu, znacząco wpływa na poszerzenie bazy źródłowej dla badań historycznych i filozoficznych XIV i XV wieku. Z drugiej strony praca zawiera również analizę historyczno-filozoficzną podejmowanych przez Marsyliusza w jego Komentarzu zagadnień filozoficznych. Dlatego moja recenzja składać się będzie z dwóch (nierównomiernych) części będących oceną obu poziomów pracy.

Prace edytorskie dotyczące dorobku Marsyliusza trwają od wielu lat, efekty tej pracy podejmowanej przez mediewistów w Wydziale Filozofii oraz Międzywydziałowego Zakładu Historii Kultury Średniowiecznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, zostały zauważone i docenione – o czym pisze Doktorantka we wprowadzeniu do swojej pracy – przez środowiska międzynarodowe. Dorobek intelektualny tak zwanych „wieków średnich”, chociaż tak często stereotypowo deprecjonowany, jest w rzeczywistości nie do przecenienia. Idee filozoficzne i teologiczne rozwijane na powstających wtedy uniwersytetach stanowią niewątpliwie fundament europejskiej kultury. Myśl Marsyliusza z Inghen, dla której recenzję

jakości stanowi jej szerokie oddziaływanie, z całą pewnością należy do tego grona uczonych, których pisma i komentarze trzeba udostępniać dzisiejszemu czytelnikowi.

Recenzowana praca stanowi pierwszą edycję krytyczną VI księgi *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis* i jest pewną kontynuacją prac badawczych i edytorskich podjętych przez mediewistów z Wydziału Filozofii oraz Międzywydziałowego Zakładu Historii Kultury Średniowiecznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W zamierzeniu swoim praca ta jest częścią szerszego projektu mającego na celu udostępnienie wszystkich komentowanych przez Marsyliusza z Inghen ksiąg tak ważnego dla kultury europejskiej dzieła, jakim jest *Metafizyka* Arystotelesa. Przed trzema laty pod kierownictwem Pani Profesor Wandy Bajor powstała praca edytorska pierwszej i drugiej księgi komentarza Marsyliusza z Inghen do *Metafizyki*. Stąd również metodologia recenzowanej pracy mgr Pauliny Chojnackiej wpisuje się w ten szerszy kontekst.

Część I - Edycja

Praca składa się z trzech części. Część pierwsza zawiera Wstęp wraz z właściwymi mu częściami, część druga rozprawy to analiza filozoficznej myśli zawartej w edytowanym tekście. Zwieńczeniem tych części jest Podsumowanie oraz obszerna (licząca około 100 pozycji) bibliografia podzielona na źródła rękopiśmienne, źródła drukowane (w tym edycje i przekłady) oraz opracowania. Część trzecia pracy to edycja krytyczna VI księgi *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis*, przygotowana w edytorze Classical Text Editor. Tu niewielka uwaga krytyczna. Chociaż Doktorantka mówi o trzech częściach, to faktycznie nie wydzieliła tych wzmiankowanych trzech części w spisie treści. Zabrakło zatem dla czytelności pracy oddzielenia już na poziomie spisu treści poszczególnych części, na przykład: **A.** Wstęp do edycji; **B.** Struktura i treść księgi VI *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis* Marsyliusza z Inghen; **C.** Edycja krytyczna tekstu.

Wstęp do edycji obejmuje dziesięć metodycznie rozplanowanych podpunktów. Pierwszym z nich jest znakomicie udokumentowane przedstawienie sylwetki naukowej oraz działań administracyjnych Marsyliusza z Inghen, jego dzieła, wpływów, którym podlegał, jak również jego znaczącego wpływu na życie intelektualne średniowiecznej Europy.

Drugi punkt to treściwa prezentacja stanu najnowszych badań dotyczących autorstwa i czasu powstania *Quaestiones super I-II, IV-X, XII libros 'Metaphysicae' Aristotelis* Marsyliusza z Inghen. Doktorantka odwołuje się tutaj między innymi do badań edycji

krytycznych tekstów Marsyliusza poczynionych przez zespół ze **Szkoły** – myślę, że śmiało można użyć tej nazwy – abp. prof. dr. hab. Stanisława Wielgusa, w tym zwłaszcza do pracy ks. dr. Łukasza Libowskiego zatytułowanej *Marsilii de Inghen Quaestiones super I, II, IV-X, XII libros Metaphysicorum Aristotelis. Libri primus et secundus - editio critica et inquisitio historico-philosophica*, a przygotowanej pod kierunkiem prof. Wandy Bajor.

Kolejne elementy wyróżnione w punktach 3-6 to niezwykle żmudna i wymagająca ogromnego nakładu i umiejętności edytorskich praca zmierzająca do wyłonienia *stemma codicum*. Pierwszym etapem jest wnikliwy i rzetelny opis dziewięciu zachowanych manuskryptów *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII Metaphysicae Aristotelis* Marsyliusza z Inghen. Zachowane manuskrypty zostały oznaczone odpowiednimi *siglami*. Trzy spośród nich znajdują się w Krakowie w Bibliotece Jagiellońskiej, dwa odpisy znajdują się w manuskryptach w Wiedniu, dwa w Lipsku, jeden w Uppsali i jeden w Wolfenbüttel. Opisy zachowanych manuskryptów zawierają wszystkie podstawowe informacje począwszy od uwag technicznych dotyczących ilości i wielkości kart poprzez wskazanie skrybów sporządzających odpisy aż po wyróżnienie charakterystycznych dla każdego manuskryptu razur, poprawek, uzupełnień poczynionych na marginesie, a także historię każdego z zachowanych manuskryptów - miejsca i czasu ich powstania, kolejnych właścicieli i „drogi” manuskryptów do obecnego miejsca przechowywania.

Drugi etap to wskazanie szczególnych relacji między rękopisami w Księdze VI *Quaestiones super I-II, IV-X, XII libros 'Metaphysicae' Aristotelis* Marsyliusza z Inghen. Na uwagę zasługuje również niezwykle rzetelne porównanie poszczególnych manuskryptów pod względem zawartych w nich lekcji indywidualnych – skrupulatnie zaznaczonych, zdefiniowanych i opracowanych. Daje to kolejny poziom wglądu w zależności i historie poszczególnych manuskryptów. Analiza każdego z manuskryptów dokonana przez Doktorantkę, pozwoliła na dostrzeżenie indywidualnego charakteru każdego z manuskryptów. Zaś skolacjonowanie manuskryptów pozwala na ustalenie poszczególnych związków między nimi i wyłonienie wzajemnych zależności. W ten sposób Doktoranta wskazuje, iż cztery przekazy pochodzą z jednego źródła, ponieważ różnią się od pozostały odpisów, o czym świadczą zawarte w nich błędy znamienne. Wedle analiz Doktorantki cztery pozostałe odpisy stanowią odrębną gałąź tradycji i obejmują po dwie pary bardziej do siebie zbliżonych rękopisów o ściślejszej zależności. Jeden z badanych manuskryptów, oznaczony sigłem K₃ zachowuje szczególny, odrębny charakter. Przy tej okazji kolejna uwaga krytyczna: Doktorantka nadaje sigła poszczególnym manuskryptom w zależności od miejsca ich przechowywania – ale nie zawsze konsekwentnie ich używa. W spisie treści pojawiają się

czasami pełne opisy (paragraf 3: np. Opis kodeksu: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 710 III (K₁), w paragrafie 4 mamy mieszany opis: najpierw w podpunkcie 1 tego paragrafu opis BJ Rkp. 708 III, a potem już sigła skrócone K₁, K₂ itd., zaś w paragrafie 5 już tylko sigła skrócone.

Punkt 6 wstępu to sprecyzowane wnioski, które pozwoliły Doktorantce na zaproponowanie *stemma codicum* analizowanych rękopisów (do tego krótko wrócę na końcu tej części recenzji).

W punkcie siódmym Wstępu Doktorantka dokonuje bardzo kompetentnie charakterystyki językowej *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis* Marsyliu, Ksza z Inghen. To kolejny przykład bardzo wnikliwej i żmudnej pracy edytorskiej obejmującej analizę struktury *Quaestiones*, jak również poziom syntaktyczny, charakterystycznego słownictwa używanego przez Marsyliusza (terminy techniczne, typowe dla metafizyki, ale również dla logiki i semantyki). Kwestia gramatyki to jeszcze inny poziom analizy, błędy bowiem gramatyczne, jak wskazuje Doktorantka, są typowe dla procesu powstawania rękopiśmiennych odpisów, a które niezależnie do tego, czy pochodzą od skryby, czy też zostały tak utrwalone w archetypie, zostały w edycji poprawione z odpowiednim zaznaczeniem tego faktu. Analiza językowa obejmuje również wskazanie podobieństw i różnic pomiędzy poszczególnymi rękopisami w zapisie nazw greckich, nazwisk oraz nazw miejscowości.

Kolejny punkt Wstępu (punkt 8) – ukazujący bogactwo sylwetki intelektualnej Marsyliusza – to wskazanie na autorytety i dzieła, do których odwołuje się Marsyliusz w swoim komentarzu. Z oczywistych względów pierwszym z autorytetów jest Arystoteles (Doktorantka dokładnie przytacza dzieła Arystotelesa, do których odwołuje się Marsyliusz), ale uczyony z Inghen przywołuje również Tomasza z Akwinu, Awerroesa, Roberta Grosseteste, Boecjusza, Piotra Hiszpana, ale także Platona i Tomasza Bradwardine'a.

Jako osobny punkt Wstępu (punkt 9) Doktorantka potraktowała porównanie dwóch dzieł: *Quaestiones* Marsyliusza z Inghen a *Quaestiones* Jana Burydana. To właśnie te dwa komentarze do *Metafizyki* Arystotelesa, które powstały w XIV wieku, cieszyły się największym znaczeniem. Doktorantka wskazuje na pewne wpływy Burydana na Marsyliusza, ale jednocześnie – przytaczając najnowsze badania – kompetentnie wykazuje, że Marsyliusz, zarówno na poziomie sposobów dowodzenia, jak również konkluzji, pozostaje myślicielem w dużej mierze niezależnym. Jego koncepcja czasu, naturalnej zdolności poznania Boga przez człowieka, roli argumentacji teologicznej w metafizyce a nawet kwestie dotyczące samej logiki czy teorii poznania pozostają odmienne od mistrza Burydana.

W ostatnim (10) punkcie Wstępu, Doktorantka podaje zasady edycji. Na podstawie przeprowadzonych analiz – wśród dostępnych dziewięciu rękopisów - uznano tradycją najbliższą archetypowi rękopisy oznaczone sigłami K₁, K₂, V₁ oraz V₂. Spośród nich odrzucono jeden z manuskryptów jako zawierający dużo mankamentów. Ostatecznie jako podstawę edycji zdecydowano się na wybór przekazu, który zawiera najmniejszą liczbę lekcji własnych, a którego błędy własne są najłatwiejsze do wykrycia – czyli manuskrypt K₁, krakowski, BJ Rkp. 710 III, powstały w 1408 r. w Pradze.

Zastosowaną w pracy metodę edytorską trzeba określić jako „klasyczną” dla polskiego kontekstu warsztatowego: tekst główny, ulepszony w kilku miejscach, ale podany w oparciu o rękopis uznany za najlepszy, a w aparacie krytycznym umieszczone warianty tekstualne pozostałych świadectw rękopiśmiennych. Trzeba jednak zaznaczyć jako uwagę krytyczną do pracy, że we Wstępie kwestia metody nie jest poruszana, a jedynie podane są zastosowane zasady edycji (np. zastosowanie pisowni klasycznej).

Uzyskany efekt (w postaci pewności, co do tekstu źródłowego, archetypu) mógłby być pewnie jeszcze lepszy, gdyby klasyczną metodę zastosowaną w pracy wyraźniej jeszcze dopełnić metodą stemmatyczną prof. Dominique’a Poirel’a zwanego z Institut de Recherche et d’Histoire des Textes (IRHT) w Paryżu. Poirel podkreśla, że tradycje średniowieczne nie zawsze rozwijają się liniowo, są często zbyt złożone i kontaminowane, aby proste drzewo genealogiczne rękopisów wyjaśniało całość przekazu. Zbudowana przez Doktorantkę stemma to „propozycja *stemma codicum*” (jak mówi sama Doktorantka: zob. Wstęp, s. V) ukazania relacji między manuskryptami, a nie efektywne narzędzie służące ustaleniu tekstu krytycznego w części edycyjnej. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że mimo tych mankamentów praca Doktorantki, niezależnie od zastosowanej metody, jest bardzo dobra, staranna i rzetelna. Jako tak stanowi cenny wkład do badań historyczno-filozoficznych.

Część II – Ocena analizy merytoryczno-filozoficznej

Marsyliusz był bardzo płodnym pisarzem. Jego twórczość z drugiej połowy XIV wieku – obejmująca logikę, epistemologię, dzieła z zakresu filozofii przyrody i metafizyki, ale także etyki oraz teologii, była owocem działalności dydaktycznej w Paryżu i Heidelbergu. Wpływ Marsyliusza był znaczący, szczególnie dzięki jego pracom logicznym i komentarzom do Arystotelesa, a objął najważniejsze ośrodki intelektualne ówczesnej Europy. Komentarz Marsyliusza do *Analitik pierwszych* Arystotelesa był używany w Pradze w latach 80. XIV

wieku. Jego prace logiczne, w tym *Obligationes* i *Consequentiae*, służyły jako podręczniki w Wiedniu w latach 90. XIV wieku. Komentarze do *Metafizyki* i *Fizyki* Arystotelesa były czytane w Krakowie w pierwszych sześćdziesięciu latach XV wieku. Na uniwersytetach w Heidelbergu, Erfurcie, Bazylei i Fryburgu jego prace studiowano przez cały XV wiek, w szczególności jako część programu nauczania uniwersyteckiego. Poglądy teologiczne Marsyliusza również zdają się cieszyć pewnym zainteresowaniem. Jego komentarz do *Sentencji* był znany w Krakowie w pierwszej połowie XV wieku i był wykorzystywany przez Thomasa de Strampino w jego *Principia* (1441–1442). Uniwersytet w Salamance posiadał katedrę teologiczną (*Cátedra de Nominales*) poświęconą komentarzom do prac Marsyliusza z Inghen i Gabriela Biela. Jego komentarz do *Sentencji* cytowali hiszpańscy teologowie, tacy jak Francisco de Vitoria, Domingo de Soto, Luis de Molina i Francisco Suárez, zwykle w kontekście pytań o Bożą przewidywalność i łaskę.

W zakresie logiki i epistemologii Marsyliusz podążał za nominalistyczną tradycją XIV wieku, reprezentowaną m.in. przez Wilhelma Ockhama i Jana Buridana. Nigdy jednak nie określał się mianem nominalisty ani ucznia Ockhama. Był myślicielem niezależnym – co Doktorantka wykazała wcześniej porównując jego komentarz do *Metafizyki* z komentarzem jego mistrza, Jana Burydana. Marsyliusz niekiedy sięgał do starszej tradycji XIII wieku (np. do Piotra Hiszpana) lub opowiadał się za teoriami bliższymi potocznemu użyciu języka, w przeciwieństwie do wysoce wyspecjalizowanych stanowisk jego współczesnych. Uczony z Inghen posługiwał się metodami logicznymi i podejmował zagadnienia logiczne oraz epistemologiczne niemal we wszystkich swoich pismach, w tym w komentarzu do *Sentencji* Piotra Lombarda. Dzieła te, obok jego prac bezpośrednio poświęconych logice, były wykorzystywane jako źródło przez późnośredniowieczne i wczesnonowożytne traktaty logiczne.

W wydawanej VI księdze komentarza zaprezentowane jest stanowisko Marsyliusza w czternastowiecznej dyskusji na temat konieczności lub przygodności przyszłych wydarzeń (*futura contingentia*), w tym w kontekście Bożej przed-wiedzy i wolności woli człowieka.

Ta część pracy poświęcona analizie merytoryczno-filozoficznej komentarza Marsyliusza do *Metafizyki* Arystotelesa składa się z dwóch zasadniczych części, w których Doktorantka omawia – po ogólnym wprowadzeniu - najpierw strukturę tekstu VI Księgi *Quaestiones*, a następnie poruszane tam zagadnienia filozoficzne.

Struktura dzieła *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis* Marsyliusza z Inghen ma charakter scholastyczny i opiera się na stałym, sformalizowanym schemacie typowym dla średniowiecznych komentarzy w formie kwestii. Pozwala to na

szczegółowe rozpatrywanie problemów poprzez analizę argumentów za i przeciw danemu zagadnieniu. Charakterystyczne jest, co podkreśla Doktoranta, że Marsyliusz często wprowadza formuły takie jak *diceres* lub *sed diceres*, aby zgłosić ewentualne zastrzeżenia lub wątpliwości do prezentowanych treści, co nadaje komentarzowi charakter żywej debaty. Całość wywodu cechuje się silnym ustrukturyzowaniem i naukowym, technicznym językiem, nasyconym terminologią z zakresu logiki i semantyki. Marsyliusz dba o ścisłość rozumowania, często posługując się sylogizmami oraz teorią konsekwencji.

Zagadnienia filozoficzne w księdze VI *Quaestiones* Marsyliusza z Inghen koncentrują się wokół czterech zagadnień, rzeczowo omawianych przez Doktorantkę: ukazanie metafizyki na tle innych nauk, analiza bytu akcydentalnego jako przedmiotu nauki, *futura contingentia* – gdzie Mistrz z Inghen krytykuje determinizm podkreślając rolę wolnej woli oraz zagadnienie prawdy i fałszu.

Jak zauważył Jacek Wojtysiak – cytowany przez Doktorantkę – kwestia przyszłych zdarzeń przygodnych jest jednym z najtrudniejszych, najbardziej złożonych i najstarszych problemów filozoficznych. Całość komentarza Marsyliusza do VI Księgi *Metafizyki* stanowi dojrzały wykład oparty na tradycji arystotelesowskiej, nasycony jednak czternastowieczną logiką i semantyką i ukazuje Marsyliusza jako oryginalnego myśliciela, dla którego precyzyjne narzędzia logiczne – jak teoria supozycji czy apelacji – służą lepszemu rozumieniu rzeczywistości. Należy z uznaniem przyznać, że Doktorantka dobrze poradziła sobie z meandrami tych skomplikowanych i złożonych zagadnień podejmowanych przez Mistrza z Inghen. Sprawnie i rzeczowo przedstawiła jego poglądy, również na tle poglądów innych uczonych i ich komentarza szczególnie do *Hermeneutyki* Arystotelesa (Boecjusza, Piotra Abelarda, Tomasza z Akwinu, Piotra Aureoli, Ockhama czy Tomasz Bradwardina) - jak ma to miejsce w szczególnie trudnych zagadnieniach dotyczących zdarzeń przyszłych.

Ocena rozprawy - podsumowanie

Praca doktorska Pauliny Chojnackiej stanowi pierwszą edycję krytyczną szóstej księgi komentarza Marsyliusza z Inghen do *Metafizyki* Arystotelesa wraz z jej szczegółową analizą historyczno-filozoficzną. Rozprawa wpisuje się w szerszy projekt badawczy mający na celu udostępnienie wszystkich ksiąg tego ważnego dla kultury europejskiej dzieła, które dotychczas pozostawało w większości w rękopisach. Podsumowując, praca Pauliny Chojnackiej nie tylko udostępnia badaczom nieznaną dotąd tekst źródłowy, ale także ukazuje Marsyliusza jako

oryginalnego myśliciela, który umiejętnie łączył metafizykę z zaawansowanymi narzędziami logicznymi swojej epoki.

Praca, w części, która stanowi wstęp do edycji oraz analizę filozoficzną poglądów Marsyliusza, napisana jest bardzo starannym i poprawnym językiem. Edycja tekstu łacińskiego została przygotowana również starannie i fachowo, zgodnie z zasadami edytorskimi, zawiera rozbudowany aparat krytyczny i źródłowy. Całość rozprawy dowodzi wysokich kompetencji naukowych Doktorantki, jej znakomitej znajomości łaciny, paleografii i wymagającej sztuki edytorskiej. Jestem przekonany, że edycja przygotowana przez mgr Paulinę Chojnacką – po dokonaniu poprawek – powinna zostać opublikowana.

Praca zawiera oczywiście pewne wspomniane wyżej mankamenty (uwagi dotyczące struktury pracy, niewyróżniona dostatecznie metoda pracy. Trzeba też dodać, że podsumowanie pracy mogło być bardziej rozbudowane, raptem jeden akapit to niezbyt wiele - nawet z tego tytułu, że Doktorantka ma się czym pochwalić). Mówienie w tym miejscu o subtelnych błędach językowych czy literówkach (s. XLIX: „Skryba stosuje rzeczowników II deklinacji wzór deklinacji IV”; s. XX: przeazuje; s. LI: charakterytyka (podobnie jest w spisie treści); s. LIX: kwstii; s. LXVII– „z ilustrować” – zamiast „zilustrować”) przy tak mroźczej i skrupulatnej pracy wykonanej przez Doktorantkę sam uważam za niepotrzebny zgrzyt.

Konkluzja

Po dokładnej i uważnej lekturze z przekonaniem stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska pani mgr Pauliny Chojnackiej zatytułowana **Marsilii de Inghen *Quaestiones super libros I-II, IV-X, XII 'Metaphysicae' Aristotelis***. Edycja krytyczna i analiza historyczno-filozoficzna księgi VI spełnia warunki określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668, z późn. zm.). W związku z powyższym kieruję do Rady Instytutu Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II wnioski o dopuszczenie Doktorantki do dalszych, przewidzianych prawem etapów przewodu doktorskiego.

Tomasz Hurareś